

A „historizáló”, a „modern” – és ami a tervlapon maradt

Fabó Beáta: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között*
Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2021, 320 oldal

A kötet szerzője, Fabó Beáta Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa. Számos tudományos publikáció fűződik a nevéhez, többek között Kós Károly építészetével, valamint moziépítészettel is foglalkozott. Jelen könyv előzményeként említhetjük, hogy 2009-ben kiállítást rendezett Budapest Főváros Levéltárában *Katolikus templom-építészet Budapesten 1686–1945* címmel.

A lábjegyzetelt, tárgy- és névmutatóval, valamint a felhasznált források jegyzékével ellátott kötet elsődleges célja az egyházi és kegyúri templomépítés körülményei-

nek, összefüggéseinek vizsgálata az akkori Budapest területén, valamint a főváros közvetlen vonzáskörzetében épült templomok építéstörténetén keresztül. A megvalósulatlan tervek ismertetése, a vizsgált korszak építőművészetében való elhelyezése, továbbá művészettörténeti értékelése ugyanolyan alapos, mint a felépült templomok leírása. Az előszó kutatástörténeti összefoglalója alapján jól érzékelhető, hogy a szerző hosszú ideig tartó, minden részletre kiterjedő levéltári kutatást végzett az esztergomi Primási Levéltárban, ahol főként az egyházkormányzati iratokat, a Központi Egyházművészeti Hivatal fővárosi templomépítésre vonatkozású iratanyagát, Csernoch János (1852–1927) hercegprímás iratait (1913–1927), Serédi Jusztinián (1884–1945) hercegprímás iratait (1927–1945), továbbá a tervtár és fotótár témához kapcsolódó dokumentumait vizsgálta. A kötet további elsődleges kútfői közül ki kell emelni a Budapest Főváros Levéltárában őrzött számtalan forrást, például Budapest Székesfőváros Polgármesteri Ügyosztályának Központi irattára, a tervtár, a fotótár vagy a térképtár anyagait. A könyvben számos, a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében található (mint például az Óhegy utcában álló, 1925 és 1926 között épült lengyelek Segítő Szűz Mária-templomának tervváltozatai vagy Lechner Jenő 1924-ben, a Regnum Marianum tervpályázatára készített, pártázatos terve), valamint a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ gyűjteményeihez tartozó tervanyagok (többek között Rimanóczy Gyula tervei a zuglói Páduai Szent Antal-plébániatemplom 1940-ben kiírt tervpályázatára) kaptak helyet.

Az alapos jegyzetekkel ellátott, precíz leírások főként az építészettörténeteknek, illetve a két világháború közötti korszak történetével foglalkozó kutatóknak szólnak, azonban a színvonalas képanyag, a szemléltető ábrák és táblázatok minden olvasó számára hasznos és élvezetes olvasmánnyá tehetik ezt a kiadványt. A háromszázhusz oldalas könyvben különböző levéltárakból, gyűjteményekből és korabeli folyóiratokból (például a *Tér és Forma* című szaklapból) származó mintegy kétszázkilencven tervrajz, több mint húsz korabeli térkép vagy térképrész-

Páduai
Szent Antal-
plébániatemplom,
Bosnyák tér,
Budapest, 2014
© Wikimedia
Commons

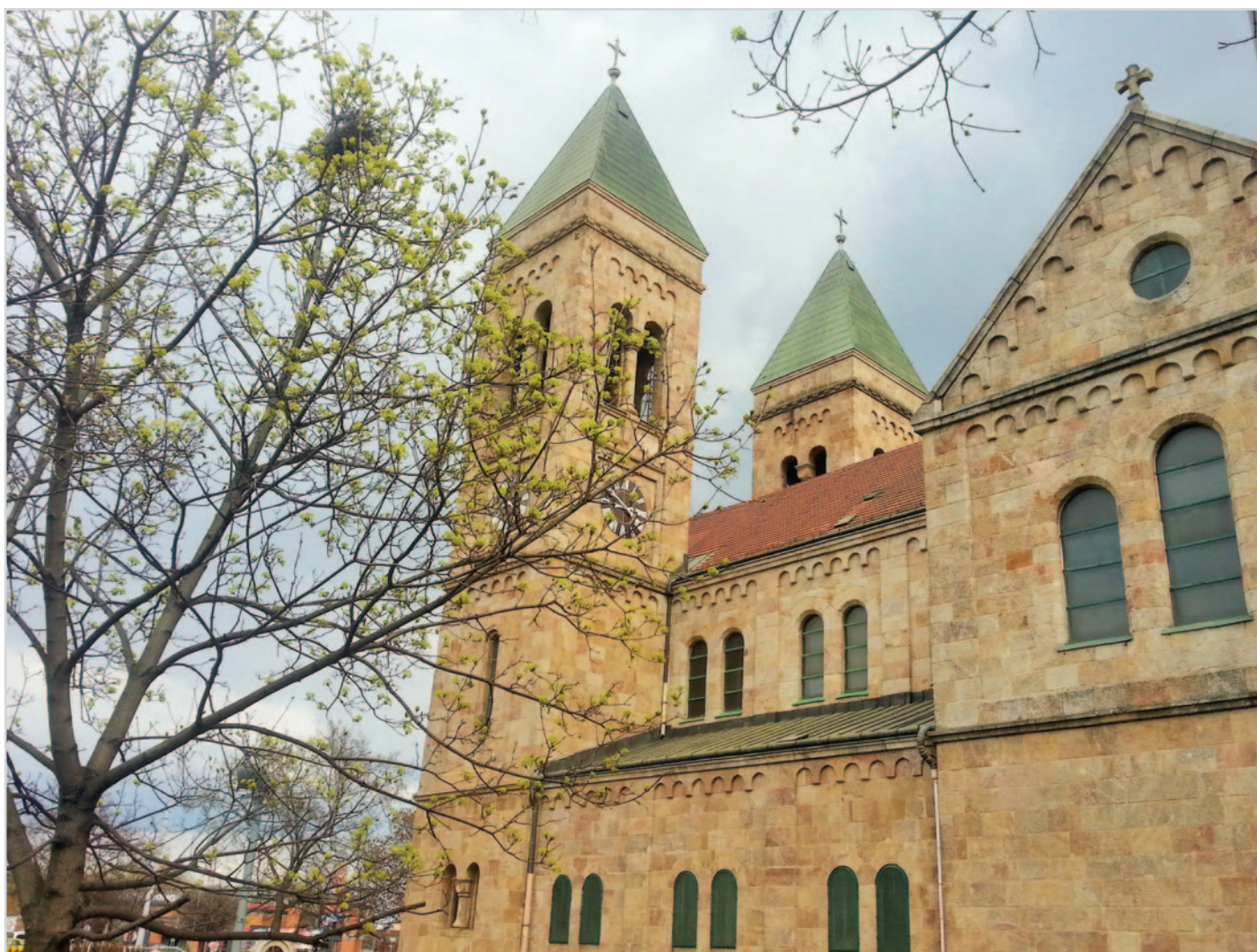
let, a plébániák elhelyezkedését illusztráló, konkrétan ehhez a kötethez szerkesztett három Budapest-térkép, több mint százharminc, napjainkban készült színes fényképfelvétel, valamint a kétszázöt megvalósuló számú archív fényképfelvétel kapott helyet. A mai fotókat főként Alapfy László készítette, azonban Dobó Martina, Keszege István, Marek Lajos, Neszták Béla, Rosch Gábor, Thaler Tamás, Veress Sándor, Winter Erzsébet, a ZG Photography, valamint a szerző saját felvételei is láthatók a kötetben. Egy aprócska észrevétel csupán, hogy a napjainkban készült képeknél közölni lehetett volna a készítés dátumát, mert nem biztos, hogy az minden esetben a megjelenés évével azonos. A képek között mindösszesen kettő olyan van, amelyek kissé homályosan kerültek a kötetbe, de egyik esetben sem okoz problémát értelmezésük.

Fabó Beáta összesen tizenöt táblázatot mellékel a leírások szemléltetésére. A kötet teljes anyagának kiváló összefoglalója a könyv végén lévő táblázat, amely a megépült templomok részletes adatait mutatja (név, építés időpontja, mai cím, felépülésre vonatkozó adat, mai álla-

pot, tervező, kivitelező, az építkezés körülményeire vonatkozó adatok). A legutolsó táblázat pedig a kötetben elemzett huszonkilenc megvalósulatlan tervet sorolja fel, hasonlóan részletes információkkal. A mellékletek között megtalálható még *A fővárosi római katolikus templomok és kápolnák jegyzéke*, 1938 címen közölt függelék is, amely kerületenként sorolja fel az 1938-ban használatban lévő templomokat és kápolnákat, korabeli címük és megnevezésük feltüntetésével. A szerző a két világháború közötti korszak harminchárom jelentős egyházi vagy világi személyiségének rövid, fényképes életrajzát közli, beleértve huszonkét építész életútját is. Ezek a kis terjedelmű, lexikonszerű cikkek emlékeztető életrajzok egyes oldalak margóján bukkannak fel. A kötetben számos helyen „megszólalnak” maguk a tervezők, például Lechner Jenő (1878–1962) sorait olvashatjuk a Ferenc József-emléktemplom (VIII. ker., Rezső – ma: Magyarok Nagyasszonya – tér) tervezésével kapcsolatban.

A kötet ismerteti azokat az előzményeket, amelyek elengedhetetlenek a két világháború közötti korszak válto-

Szent Kereszt-plébániatemplom, Külső-Ferencváros, Budapest, 2012
© Wikimedia Commons

Budapesti
Szent Család-
templom,
Terézváros,
Budapest,
2014
© Wikimedia
Commons

zásainak értékeléséhez. Ezekben a fejezetekben esik szó arról, hogy az I. világháború előtt négy érseki tartomány létezett, huszonhat egyházmegyével. Budapest már akkor is az esztergomi érsekséghez tartozott. A főváros területén mindösszesen tizenhét plébánia működött, azonban a főváros a kiegyezést követően jelentősen megnövekedett lakosságához ez a plébániaszerkezet már nem bizonyult elegendőnek. A szerző jól átlátható táblázatokkal egészítette ki az (egyház)történeti fejezeteket, például a hívők plébániánkénti lélekszámáról is kaphatunk részletes adatokat. Közli Thirring Gusztáv 1933-ban publikált táblázatát is, amely szerint 1869-ben megközelítőleg tizenötezer fő tartozott egy-egy plébánia területéhez, míg 1920-ra ez a szám közel harminchétezer főre növekedett. Emellett fontos szempont, hogy a plébániák eltérő nagyságúak voltak, a szerző négyezer hektáros területet is említ, hangsúlyozza továbbá azt a problémát is, hogy a plébániák középpontjától távol álló templomok megközelítése komoly nehézségeket jelenthetett a korabeli közlekedési viszonyok, a nagy távolságok miatt. Ilyen nagyszámú hívő

lelki gondozását pedig nem lehetett megfelelően ellátni. Szükségessé vált tehát a plébániák helyzetének rendezése.

Az 1918 és 1920 közötti történelmi eseményeket, valamint az egyház megújulását taglaló táblázatban egy további adat is hangsúlyozandó, miszerint a trianoni békeszerződés súlyos veszteségei fájdalmasan érintették a főegyházmegyét is, mivel a legtöbb hívőt és területet az esztergomi egyházmegye veszítette el. A területén élő hívők száma több mint másfél millióról megközelítőleg hétszázötvenezer főre csökkent, ezen belül pedig hatszázezren a fővárosban laktak. Ebből az adatból is következtethetünk arra, hogy az esztergomi főegyházmegye számára különösen fontosná válhatott budapesti híveinek lelki gondozása. Mészáros János (1873–1947), a budapesti érseki helynökség vezetője 1922-ben tervezetet készített a plébániák átszervezéséről, ennek eredményeképpen összesen harminc plébánia és négy káplánság működött a főváros – két világháború közötti időszakra vonatkoztatott – területén. Ezzel az egy plébániára jutó lélekszám kerekítve tizen-nyolcezer-ötszáz főre csökkent, ami már kezdett közelíteni a szerző által ideálisnak említett tízezer főhöz.

Külön fejezet tárgyalja a főváros különleges helyzetét, miszerint középkori eredetű kegyúri jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezett. Ez a jog csupán az 1919-es Tanácsköztársaság idején szünetelt, miként arra szintén találunk utalást a kötetben. A főváros 1921-ben huszonhat fős kegyúri bizottságot hozott létre a telekadományozások, valamint az egyházi építkezésekhez kapcsolódó anyagi támogatás kezelésére. Fabó Beáta részletesen sorra veszi a két világháború közötti időszak kegyúri joggal összefüggésben felmerült egyházi-világi vitáit. Ezek közé tartozott a szakrális funkciót ellátó épületek számára adományozott telkek tulajdonjogi kérdése, az anyagi hozzájárulás mértéke és megoszlása, egy-egy új templom esetében a történeti formakincs alkalmazása vagy a modern, letisztult formanyelv megvalósításának kérdésköre, tervpályázatok kiírása vagy tervezők felkérése, a főváros templomépítési programja és az építési sorrend érseki felülvizsgálata, az egyes templomok berendezése és felszerelése az egyházközségek bevonásával, magán- és közalkalmazott építésszek „harca”.

A történeti bevezető után hét nagyobb fejezet következik. Az *egyházi építkezések indulása (1923–1927)* főcímen belüli alfejezetekben az ideiglenes fővárosi templomok, továbbá istállókból, barakkokból, kocsmából vagy más, fedett helyiségekből kialakított szükségkápolnák történetét, valamint hét új templomépítés történetét ismerhetjük meg. Az új templomok közül kiemelendő a Városmajori Jézus Szíve-plébániatemplom, amely a világháború után elsőként épült fel, helyi kezdeményezésre. Megjegyzendő, hogy ebben a fejezetben a „kistemplomról” van szó, amelyet 1925-ben szenteltek fel, mindösszesen ötszáz

fő befogadására volt alkalmas, és amely ma a Prohászka Ottokár Községi Ház.

Fabó Beáta fontos változások dátumaként jelölte meg az 1928-as esztendő, amelyet a kötet legnagyobb terjedelmű fejezetének címével is hangsúlyozott: *Változások az egyházi építészetben 1928 után*. Ettől az évtől kezdve egyre inkább lehetőséget biztosítanak a korszakban „modern stílusúnak” nevezett templomok tervezésére. A szerző kiemelte például, hogy 1928-ban rendezték meg a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusát (CIAM), és ettől az évtől indult a *Tér és Forma* című szaklap, valamint ekkor alakult meg a római Magyar Történeti Intézet is. Az 1920-as évek végétől datálható az egyház modern művészethez való viszonyulásának pozitív irányú megváltozása is. Megjelent egy új – egyházi programoknak és közösségi alkalmaknak otthont adó – épülettípus: a „kulturház” is, amely egyúttal további tervezési feladatokat is jelentett. 1929-ben megalakult az Országos Egyházművészeti Tanács, amely felügyelte a színvonalas egyházművészeti alkotások létrehozását. A Tanács részeként, Szőnyi Ottó vezetésével megalakult a Központi Egyházművészeti Hivatal, amely országos jogkörben véleményezte az egyházművészeti alkotásokat és építészeti terveket, valamint a műemlékek nyilvántartásba vételével is foglalkozott. A főváros ugyancsak 1928-ban indította meg a több évig tartó és végül csonkán maradt templomépítő programját. Az 1928 és 1932 közötti programot részletesen elemezte a szerző, egészen a világválságig. Az első szakaszban épülő hat új templom (például a VI. kerületi Szondi utcában, zárt sorú beépítésben álló terézvárosi Szent Család-plébánia vagy a IX. kerületi Üllői úti külső-ferencvárosi Szent Kereszt-plébániatemplom) közös vonásaként említi, hogy a főváros elvárása nyomán mindegyik történeti stílusokból merített ihletet. A templomépítő programon kívül létrejött templomok történetét külön alfejezet taglalja.

A *budai belterület. A modern építészet megjelenése (1932–1934)* című alfejezetben a szerző részletezte a modern építészet hazai megjelenésének körülményeit, valamint elemezte az első megvalósult fővárosi példáját, az 1932 és 1933 között épült Városmajori Jézus Szíve-plébániatemplomot. Fabó Beáta a korszak egyik meghatározó elemére mutatott rá ebben a fejezetben, miszerint a díszítéstől, kőburkolattól mentes homlokzat, az olcsó alapanyagokból kivitelezhető és a funkciónak megfelelő formák kialakítására alkalmas vasbeton szerkezet kedvezőbb választás lehetett anyagi szempontból a gazdasági világválság okozta problémák mellett, mint egy historizáló homlokzat. Ezzel a felismeréssel párhuzamosan tovább folytatódott a vita a tradicionális formákat pártoló „konzervatív” és a „modern” tervezők között. A két világháború közötti építészet csúcspontjaként a városmajori

„nagytemplomot” nevezte meg a szerző, amelyet Árkay Aladár (1868–1932) és fia, Árkay Bertalan (1901–1971) tervezett.

A *gazdasági válság után* című fejezetben a főváros templomépítő programjának 1935 és 1938 közötti, második szakaszába nyerhetünk betekintést. Továbbra is előkerülnek a vitás kérdések: legyen-e nyilvános tervpályázat egy-egy új templom tervezését megelőzően, illetve hogy katolikus templomot csak katolikus építész tervezhet-e? A templomépítő program e szakaszában elsőként a Páli Szent Vince-plébániatemplom (1935–1936, IX., Haller utca 19–21.), a Szentlélek-plébániatemplom (1935–1937, XIV., Kassai tér 2.), valamint a Szent Imre-templom (1936–1938, XI., Villányi út 25.) készült el. Megfigyelhetjük a kötetben közölt képek alapján, hogy a történeti formakincset idéző homlokzattal felépült templomok belső terének kialakítása során szabadabb, modernebb megoldásokra is lehetőség nyílt. A Wälder Gyula (1884–1944) tervei szerint épült Szent Imre-plébániatemplom esetében például a berendezési tárgyak barokk formákat idéznek, ellenben a falakra nem került semmilyen díszítőfestés. Erős kontraszt alakult így ki a puritán falfelület és a neobarokk berendezés között. Alfejezetként ismét részletes leírást kapunk a programon kívül emelt templomokról is, mint például a Németvölgyi úton álló, 1945-ben elpusztult Farkasréti temetőkápolnáról. A szerző a két világháború közötti korszak két rendhagyó történetéről is értekezik, mégpedig Slachta Margit (1884–1974) missziós nővér, az első női nemzetgyűlési és fővárosi képviselő monumentális Szentlélek-templom megvalósítására tett javaslatáról, valamint az 1938-ban Budapesten rendezett Nemzetközi Eucharisztikus Világkongresszusról. A kötet e két téma metszéspontjára is rávilágít.

A könyv következő nagyobb szerkezeti egysége az 1940-es évek változásaival és „az egyházművészet felledülésével” foglalkozik. A fejezet az 1941. évi esztergomi főegyházmegyei zsinat egyházművészetről megfogalmazott gondolataival indul. Ezek közül érdemes kiemelni, hogy az egyházi építkezések esetében a modern építőanyagok alkalmazását nem kifogásolták, azonban a szakrális jelleget, liturgikus előírásokat nem lehet háttérbe szorítani. Ezután a főváros harmadik templomépítő programjának kifejtése következik, amelynek keretében három templom – a befejezetlen és végül megsemmisült Segítő Mária-plébániatemplom (IX. ker., Soroksári út 136./a), a Páduai Szent Antal-plébániatemplom (XIV. ker., Bosnyák tér 7.) és a csonkán maradt Keresztelő Szent János-plébániatemplom (XII. ker., Apó Vilmos tér 9.) – építése kezdődött el. Ebben a fejezetben érzékelhetjük az anyagi nehézségeket, az idővel való „versenyfutást” egy-egy templom kivitelezésénél, valamint arra is felfigyelhetünk,

Városmajori
Jézus Szíve
plébániatemplom,
Budapest, 1942
Fotó:
Lissák Tivadar
© Fortepan

hogy egy olyan befolyásos kapcsolatokkal rendelkező építész, mint például vitéz Irsy László (1895–1981) még a háborús helyzet ellenére is képes az építési sorrend módosítását elérni és 1943-ban vasanyagot szerezni az általa tervezett Keresztelő Szent János-templomhoz. Ebben az esetben is bemutatja a szerző a programon kívüli, önerőből kezdeményezett templomépítéseket, mint például Zugliget megvalósulatlan plébániatemploma. A szerző külön kitér „a főváros közelében felépült modern templomokra” is, amelyek napjainkban már Budapest területéhez tartoznak. Ez a két templom a remetekertvárosi (ma: II. ker., Máriaremete út 34.) Szentlélek-plébániatemplom és az albertfalvai (ma: XI. ker., Bükköny utca 3.) Szent Mihály-plébániatemplom. A Lechner Jenő (1878–1962) és ifj. Lechner Jenő (1908–1992) tervei szerint felépült Szent Mihály-plébániatemplom esetében olvashatunk először a hívek véleményéről is, akik a terveken látható, lapos tetővel fedett tornyot nem fogadták el, de végül mégis az eredeti koncepció valósult meg.

A *Különleges hivatású templomaink, kultusztemplomok* című fejezetben többek között a Szentföld hazai zárán-

doktemplomáról, az Árpád-émléktemplomról, valamint az intézményi kápolnák (kórházkápolnák, szociális intézmények, szerzetesi kápolnák és egyéb szakrális terek) részletes építéstörténetéről tudhatunk meg értékes adatokat. Ezt követően a műemléktemplomok két világháború közötti helyzetébe is betekinthetünk olyan, különleges epizódok felvillantásával, mint például a Flórián-kápolna 1937-es felemelése vagy a krisztinavárosi templom szentélyének 1940-es évek első felében történt eltolása.

Összegzőként megállapítható, hogy a szerző mintegy ötvenegy, a két világháború között tervezett katolikus templom, illetve kápolna építéstörténetét adja közre időrendben, kiválóan felépített logikai láncra felfűzve. A szerző a végzőban kiemeli, hogy nem a templomok esztétikai minősége, hanem maga az építéstörténet és annak mozgatórugói jelentették kutatása tárgyát. Ebből a szempontból pedig hiánypótló kötet született, mivel ez idáig a korszak építészetét főként az egyes építőművészek szemszögéből ismerhettük meg, többek között Rimanóczy Gyula (1903–1958) vagy Árkay Aladár (1868–1932) életművén keresztül.

Mindenkor
Segítő
Szűz Mária-
templom,
lengyel
nemzetiségi
templom,
Kőbánya,
Budapest
© Wikimedia
Commons

